

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ УРЯДІВ В ОСВІТНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ В 1917 - 1920 РОЦІ

У статті розглянуто соціально-політичні та економічні передумови прийняття "Декларації про соціальне виховання дітей" (1920 р.) в Україні. Розкрито діяльність українських урядів у 1917 – 1920 рр. у сфері освіти, навчання та виховання. Проаналізовано особливості творення національної освітньої системи відповідно до загальноприйнятої періодизації етапів розвитку країни в досліджуваній період. Обґрунтовано, що система освіти розвивалася під впливом наступних чинників (боротьба українського народу за незалежність, прискорення національного культурного розвитку, військові дії на території України, боротьба різноманітних ідеологій, економічний занепад).

Ключові слова: соціальне виховання, історична періодизація, органи управління освітою, суспільно-політичні та економічні зміни, культурно-освітні питання.

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку історико-педагогічної науки, аналіз існуючої соціо-культурної ситуації в Україні свідчить, що сьогоdnішній розвиток української освіти, школи, виховання тісно пов'язаний з історичним минулим. Його вивчення є одним із важливих шляхів вирішення нагальних питань вітчизняної освіти.

У зв'язку з цим особливого значення набуває дослідження історії розвитку освіти України в контексті впливу економічних, політичних, соціальних, соціокультурних змін в країні на різних етапах її історичного розвитку, в системі функціонування різних управлінських структур на чолі урядів з конкретною освітньою політикою. Це сприяє виокремленню найбільш значущого і корисного досвіду, критичного осмислення причин негативних явищ, прорахунків з метою недопущення в процесі реалізації педагогічних інновацій, які визначаються в концепції "Нової української школи" (2016 р.), новому Законі України "Про освіту" (2017 р.) та врахування і використання позитивного педагогічного та освітньо-правового досвіду, системного нормативно-правового забезпечення реалізації освітніх завдань в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості історії становлення вітчизняної освіти в цей історичний період науковці країни розглядають крізь призму творення Нової української школи, державотворчих процесів у галузі освіти, розгляду освітніх питань у контексті всього суспільного процесу, розвитку країни. Окремі праці присвячені діяльності та творчій спадщині відомих фундаторів українського шкільництва, національної системи виховання Г. Ващенко, І. Огієнка, С. Русової, Я. Ряппо, І. Соколянського, М. Скрипника, Я. Чепіги, та ін.

Особливий інтерес у дослідників викликає час інтенсивної розробки і реалізації концепції соціального виховання 20-30-х років ХХ ст. в Україні.

Аналіз наукової літератури свідчить, що концепція соціального виховання виникла не на пустому місці. Цьому сприяла низка передумов 1917–1920 років – існування Української держави та безпосереднього виокремлення теорії і практики соціального виховання, які вчені визначають в історіографії вітчизняної історії педагогіки, як "період української думки і школи за радянських часів (1920–1991 рр.)" [13, с. 46–47]. У цілому, концепція соціального виховання 20-х – 30-х років ХХ ст. має етапність у своєму розвитку: I – 1917–1920 рр. – підґрунтя творення концепції соціального виховання; II – 1920-1933 рр. – унормування і визначення шляхів реалізації на державному рівні (практичний аспект, інноваційно-новаторський); III – 1933–1941 рр. – період гальмування [6, с. 58–66].

Мета та завдання дослідження. Саме перший період є предметом нашого розгляду, що і визначило мету і завдання нашої публікації – обґрунтування соціально-політичних та економічних передумов виокремлення концепції соціального виховання в період діяльності українських урядів (1917–1920 рр.).

Виклад основного матеріалу дослідження. Період 191 –1920 років історики визначають як добу української революції. Вона була насичена важливими подіями в історії нашої держави та наклала свій відбиток на загальноприйнятну періодизацію: Українська Народна республіка періоду Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918), Українська держава гетьмана П. Скоропадського (9 квітня – 14 грудня 1918), Українська Народна Республіка доби Директорії, національно-визвольні змагання на західних землях (листопад 1918 – листопад 1920). Українська революція завершується остаточним утвердженням

Радянської влади на Наддніпрянщині та окупацією Західної України іноземними державами (О. Бойко, Ю. Зайцев, В. Литвин, В. Світлична) [5].

Кожен із цих періодів мав свій уряд, свою програму діяльності, в яких тим чи іншим чином вирішувалися питання навчання і виховання дітей та молоді. При цьому вчені-історики педагогіки (Л. Березівська, Н. Гупан, С. Сірополко) акцентують увагу на особливостях етапного (відповідно до періодизації) творення вітчизняної системи навчання і виховання під впливом соціально-політичних, економічних чинників, що привели в кінцевому результаті до прийняття у 1920 році урядом країни "Декларації про соціальне виховання дітей".

Зокрема Л. Березівська, досліджуючи проблему реформування шкільної освіти в період 1917–1920 років визначає наступні етапи творення української виховної системи, під керівництвом різних урядів в Україні. I етап – доба Центральної ради; II етап – час діяльності уряду П. Скоропадського; III етап – уряд за часів Директорії. Учена визначає його як період продовження політики Центральної Ради [9, с. 85–152].

Дослідник історії освіти в Україні С. Сірополко наступним чином здійснює історичну етапність цього періоду: I – березень 1917 – квітень 1918; II – квітень – грудень 1918; III – листопад 1918 – кінець 1920 [12, с. 467–468].

На етапності цього періоду зупиняється в своїх роботах і Я. Ряппо, зокрема в праці "Народна освіта на Україні за десять років революції" (1927) зазначає, що "...1917–1920-ті роки в культурно-просвітницькій роботі України не являються безперервним процесом".

Тут було стільки ж зупинок і напрямків, скільки змінювалася влада (змінювалися уряди – М. Богомолова) тому, на його думку: I-й етап – перший час російського Тимчасового уряду; II-й – Час Центральної Ради; III-й – Час першої Радянської влади (січень – березень 1918 р.); IV-й – Час Ради і гетьманщини (березень – грудень 1918); V-й – Час Директорії (грудень 1918 – січень 1919р.); VI-й – Час другої Радянської влади (лютий-серпень 1919 р.); VII-й – Час денікінщини (вересень – грудень 1919 р.).

У 1920 році першою справою Народного комісаріату освіти України була не школа (не до школи було тоді), а спасіння дитячого населення. Не школа, а соціальне виховання дітей, їхнє державне забезпечення стали основним завданням Наркомосу УРСР. Таким чином, саме життя на Україні поставило Наркомос перед дитячим питанням з позиції не шкільного підходу (розвитку школи і шкільництва – М. Богомолова), а охорони, захисту і організації дитвори. "Декларація соціального виховання дітей" могла зародитися в українських умовах (обставинах), де 7,5 млн. дітей – восьма частина обездолених стояли перед Радянською владою [11, с. 349–351].

Ці та інші праці свідчать, що питання освіти, навчання і виховання на різних етапах розвитку країни за часів різних урядів розвивалися відповідно до політичного, економічного, соціального розвитку України, мали свої особливості, успіхи, прорахунки, перебували в стані прогресу та регресу.

Аналіз засвідчив, що освітні проекти за часів УНР (1917–1919 рр.) хоча й відповідали позитивним ідеалам національного розвитку, однак не мали системного характеру, не підкріплювалися матеріальними ресурсами, управлінською діяльністю, нормативно-правовою і концептуальними базами, тому здебільшого не були реалізовані.

Велике значення в цей період мала реформа початкової освіти, яка почалася в період національно-визвольних змагань українського народу 1917 – 1920 рр. За розпорядженням Генерального Секретаріату церковнопарафіяльні школи, що були підпорядковані духовному відомству, переходили до земських управ. З 1917 року дозволялося викладання навчальних дисциплін у початкових закладах українською мовою.

З дня створення третього уряду (1917 р.) Радянської України розпочалася практична робота в галузі культурного будівництва, яку було покладено на народне секретарство освіти, очолюване В. Затонським.

Першочерговим завданням культурного будівництва була перебудова шкільної справи, зокрема побудова системи управління. Так, протягом грудня 1917 р. і перших трьох місяців 1918 р. у містах країни створювалися нові шкільні органи: відділи і комісаріати народної освіти, культурно-освітні комісії.

У школах України скасовувалося викладання закону божого та відправлення релігійних обрядів (1918 р.), переглядалися навчальні програми шкіл, методика викладання, заборонялося застосування фізичних засобів впливу на учнів.

Народний секретар освіти В. Затонський весь час закликав до створення українських шкіл і викладання рідною мовою.

Народне секретарство освіти дбало про підтримку і нормальну працю шкіл та залучення до навчання рідною мовою всіх дітей. В одному із його розпоряджень вказувалося, що всі школи – українські, російські, єврейські повинні відкриватись і працювати під контролем і керівництвом місцевих рад. Уживалися заходи до створення різних дитячих закладів – ясел, садків, майданчиків, дитячих будинків і санаторіїв.

У 1918 році, коли український уряд очолював гетьман П. Скоропадський, були розповсюджені звернення до губернських і повітових народних управ, в яких наголошувалося на обов'язковості навчання всіх дітей українською мовою. У процесі реформування початкової освіти за часів Директорії, особлива увага приділялася розбудові проекту єдиної школи (були розроблені навчальні плани та програми для початкових шкіл).

Найближчі завдання визначалися вирішенням таких проблем: проведенням безоплатної та обов'язкової загальної і політехнічної освіти для всіх дітей до 17 років, повним здійсненням принципів єдиної трудової школи; навчанням рідною мовою; спільним навчанням дітей обох статей; звільнення школи від будь-якого релігійного впливу; підготовкою нових освітянських кадрів.

1917–1920 роки як свідчать праці істориків, соціологів, політологів, істориків педагогіки позначилися досить складними соціально-економічними, політичними, соціально-культурними процесами: відновлення української державності; зростання національної самосвідомості, зокрема і діяльності освітніх діячів, педагогів, просвітників; напруженою військовою ситуацією; подальшим розширенням суспільства та зміною соціального статусу широкого кола населення; перемогою більшовицької влади.

Усі ці чинники, які мали глибокі внутрішні процеси, суттєво вплинули на різні сфери суспільного життя, в тому числі і на освіту. Тим більше, що в цей період в Україні відбувалася постійна боротьба за владу, що привело до управління країною різними урядами і визначенням кожним із них власних засад реформування освітньої галузі в тих чи інших аспектах: управлінському, фінансуванні закладів освіти та створенні відповідної матеріально-технічної бази, кадрового забезпечення, визначення мети, завдань, змісту освіти; структури, типу навчальних закладів; організації навчально-виховного процесу в цілому та ін.

Так, за часів функціонування Української Центральної Ради відбувалися серйозні структурні зміни (перетворення) щодо відродження національної школи, що передбачало загальне, безкоштовне, обов'язкове навчання; відокремлення школи від релігії, церкви (світське навчання і виховання). Чільне місце у цих процесах посідали питання навчання дітей різних національностей, які проживали на території України (творення таких шкіл). Також було прийнято рішення про відкриття поряд з державними школами приватних шкіл за кошти меценатів, громадських об'єднань.

Усі ці вимоги мала забезпечити єдина загальнодоступна школа з семирічним терміном навчання дітей.

Процеси українізації школи проходили досить повільно, відбувався постійний супротив проросійськи спрямованого вчительства, чиновників, політиків. Прогресивно налаштоване вчительство було свідоме того, що українізація школи можлива за умови серйозного реформування шкільництва, зокрема системи її управління. Про це свідчать, зокрема, і матеріали I Всеукраїнського з'їзду вчителів на якому було висунуто вимогу перед Центральною Радою – створити спеціальну комісію (шкільну) яка б обґрунтувала і втілила в практичну реальність організацію системи освіти, що відповідатиме інтересам України і українського національного шкільництва. Враховуючи те, що в країні на чолі з І. Стешенком існувала Громадська організація – Рада Товариства шкільної освіти, до її спеціальної комісії й увійшла більшість її членів. Слід зазначити, що після проголошення в червні 1917 року автономії України (I Універсал) було сформовано Генеральний Секретаріат Освіти – перший державний управлінський орган на чолі з І. Стешенком [3].

Його робота була спрямована на реформування освітньої галузі (освітньої політики) через конкретну мету, завдання, шляхи та напрями їх реалізації: підготовку педагогічних кадрів, здатних втілювати освітні реформи в життя та об'єднання їх у відповідні професійні спілки; підтримку культурних товариств, які спрямовували свої зусилля на українізацію школи, а також підготовку і видання підручників за новим змістом навчання. Все це планувалося зреалізувати, створивши таку управлінську вертикаль: в центрі – Всеукраїнську Шкільну Раду, а на місцях освітні реформи мали здійснюватися через призначених "комісарів народної освіти" [4].

Слід зазначити, що саме в цей період (1917 р.) формуються основи нового плану єдиної школи, який у кінцевому підсумку був затверджений за часів УНР.

Нових змін, зокрема в управлінні, зазнала освітня галузь після 7 листопада 1917 року – проголошення III Універсалу Української Народної Республіки. Зокрема, відбулася ліквідація навчальних округів, підпорядкованих відповідним органам у Петербурзі та створення комісаріатів (губернських та районних), при яких створювалися шкільні ради. До комісаріатів входили представники різних національностей. Урядом приймається рішення про створення Генерального Секретаріату Освіти (ГСО) відповідно до затвердженого "Плану управління освітою на Україні". До ГСО входили – Генеральний секретар, його заступники (його товариші), члени Генеральної ради освіти та Генеральної ради мистецтв. Цей орган мав повноваження координації культурно-освітніх питань і на нього покладалися наступні функції: визначення через систему управління і контролю нормативно-правового забезпечення функціонування всіх культурно-просвітницьких установ та організацій; формування, затвердження та функціонування освітньо-культурних установ та шкіл для всіх народів, які проживають

в Україні (визначення бюджету); регулювання (узгодження) взаємовідносин між цими установами в країні [8].

Національні відділи освіти в цей період працювали над: організацією дошкільної, шкільної, позашкільної та професійної освіти; збереженням єдиної школи; кадровим забезпеченням шкіл (підготовка вчителів); матеріально-технічним забезпеченням закладів освіти; оперативним управлінням освітою.

Для вирішення нагальних питань в країні була створена Генеральна Рада Освіти, яка об'єднувала національні Ради освіти на місцях. Після проголошення IV Універсалом самостійності УНР (січень 1918 року), ГСО стало міністерством народної освіти з тими ж функціями, що були надані раніше.

Отже, за часів Центральної Ради в Україні школа була: єдиною, обов'язковою, безоплатною, загальноосвітньою, світською, демократичною, семирічною, яка працювала на місцях під керівництвом земств, а в школі втілювалася система внутрішнього самоврядування.

Особливість цього періоду полягала в тому, що освітню систему склали заклади, "поділені" між національностями, що населяли Україну.

Новим змістом були наповнені реформи в освітній галузі в період, який увійшов в історію України як доба Гетьманату під керівництвом гетьмана П. Скоропадського. У цей час відбуваються ґрунтовні зміни в державному управлінні, в тому числі і освіті. Міністром освіти призначається М. Василенко, згортається система самоврядування, утверджується чітка, жорстка децентралізація в освіті, скасовуються відділи освіти національних меншин та Ради освіти. За таких умов призначення вчителів відбувається не місцевими органами влади, а міністерством освіти; комісар освіти залишається тільки у м. Києві, а шкільні округи відновлюються у м. Харкові та м. Одесі [9].

Дослідження показало, що в 1917–1920 рр. відбувається відродження та становлення національної школи. Це був період національно-визвольних змагань українського народу. За роки існування Української держави було сформовано національну шкільну політику, з'явилися перші контури національної системи освіти й виховання. За різних національних урядів (УНР, Центральної Ради, Гетьманату, Директорії) вона мала свої особливості, але спільним для неї були, перш за все, українізація (національна школа), світськість, доступність, безкоштовність, розвиток школи національних меншин, трудовий принцип, вільний розвиток дитини. Українські педагоги працювали над науково-методичним забезпеченням навчально-виховного процесу в школі; створювали національні підручники; працювали над упровадженням в педагогічний процес українознавчих дисциплін, народознавства, краєзнавства.

Особливо важливим у даному контексті є період 20-х років ХХ ст., котрий був позначений становленням нової вітчизняної педагогіки, широким реформаторським змістом та розвитком комплексного, всебічного дослідження особистості дитини. Ці та інші педагогічні процеси на початку зазначеного періоду мають свої витoki, свої особливості і пов'язані, зокрема, з розвитком української школи, освіти, виховання протягом 1917–1920 року, коли відбувалося в досить складних умовах творення нової освітньо-культурної політики держави.

Система освіти розвивалася під керівництвом різних урядів. На її розвиток впливали наступні чинники: боротьба українського народу за незалежність, прискорення національного культурного розвитку, військові дії на території України, боротьба різноманітних ідеологій, наявність суперечностей, економічний занепад.

Висновки. Науковий аналіз проблеми підтвердив, що особливим за своїм розвитком, змінами в організації навчально-виховного процесу, творенні підручників і взагалі української школи, національної системи освіти, навчання і виховання дітей та молоді був період 1917 – 1920 рр. ХХ ст. – період, що призвів до багатьох змін, як позитивних так і негативних у розвитку національної системи освіти навчання і виховання. Зокрема, такі процеси привели до виокремлення концепції соціального виховання, яка була спрямована, перш за все, на соціальний захист дітей в тогочасних умовах України. Це період творчого розвитку вітчизняної педагогічної науки, творення української школи з новим змістом, формами, методами, принципами, прийомами роботи із урахуванням досягнень світової та європейської науки і практики, формування нових науково-методичних підходів та структурних компонентів навчання і виховання, зародження концепції соціального виховання у контексті глибоких суспільно-політичних та економічних змін усього українського суспільства, що може бути подальшим вивченням виникнення феномену "соціальне виховання" в історії педагогіки України.

Використані джерела

1. Гупан Н.М. Українська історіографія історії педагогіки. Київ, 2002. 224 с.
2. Декларація Наркомосвіти УСРР про соціальне виховання дітей (1.07.1920). *Пролет. освіта (Вінниця)*. 1921. № 1. С. 2–4.
3. Декларація Секретаріату Центральної Ради. *Вісті з Укр. Центр. Ради*. 1917, червень (10).
4. Додаток до журналу засідання Тернопільського Секретаріату від 30 листопада 1917 р. Проект тимчасового шкільного управління. Ф. 1063. оп. 1, спр. 1, арк. 101–103.

5. Історія України. Керівник авт. кол. Ю. Зайцев. Львів, 1996. 488 с.
6. Сухомлинська О.В. та ін. Нариси історії українського шкільництва. 1905–1933: Навч. посібник. За ред. О.В. Сухомлинської. Київ, 1996. 306 с.
7. Верстюк В.Ф., Гарань О.В., Гузжіль О.І. та ін. Історія України; Під. ред. В.А. Смолія. Київ, 1997. 424 с., С. 184–243.
8. Проект, 20 вересня 1917. А. Музиченко. Компетенція Генерального Секретаріата по народному просвещенню. Ф. 2581, оп. 1., спр. 12 (Проекти, постанови і доповіді про організацію і структуру секретарства та Міністерства освіти УНР / вересень 1917 – 20 травня 1918р, 84 арк.), арк. 1–1 зв.
9. Березівська Л.Д. Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті: монографія. Київ, 2008. 406 с.
10. Розвиток народної освіти і педагогічної науки в Українській РСР. 1917-1957. Київ, 1957. 447 с.
11. Ряппо Я.П. Народна освіта на Україні за десять років революції. Київ; Харків, 1927. 126 с.
12. Сірополко С. Історія освіти в Україні. Київ, 2001. 912 с.
13. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем Київ, 2003. 68 с.

Bogomolova M.

ACTIVITY OF UKRAINIAN GOVERNMENTS IN THE UKRAINIAN EDUCATIONAL SPHERE 1917 - 1920

The article deals with socio-political and economic preconditions for the adoption of the "Declaration on the social upbringing of children" (1920) in Ukraine. The activities of Ukrainian governments in 1917 – 1920 were revealed in education, training and education. The peculiarities of national educational system's creation were analyzed in accordance with the generally accepted periodization of country development in the investigated period.

It is substantiated that the system of education developed under the influence of the following factors (fight of the Ukrainian people for independence, acceleration of national cultural development, military actions on the territory of Ukraine, struggle of various ideologies, economic depression).

The study showed that in 1917-1920 the twentieth century there was the revival and development of national schools. This was the period of the national liberation of the Ukrainian people. For years of existence of the Ukrainian state was formed, the national school policy, the first outlines of a national system of education and upbringing.

Ukrainian teachers worked on the scientific and methodological provision of the educational process in the school; establish national textbooks; worked on implementation in educational process of Ukrainian studies disciplines of Ethnology, Ethnography.

Particularly important in this context is the period of the 20-ies of XX century, which was marked by the formation of a new national pedagogy broad reform of the content and development of an integrated, comprehensive study of the child's personality. These and other pedagogical processes at the beginning of the specified period have their origins, their peculiarities, and are associated in particular with the development of the Ukrainian school, education, education during 1917-1920, when it occurred in a challenging environment creating new educational and cultural policy of the state.

Scientific analysis of the problem confirmed that a special for their development, changes in the organization of the educational process, the creation of textbooks, and all Ukrainian schools, national education system, training and education of children and youth was the period of 1917 – 1920 the twentieth century – the period led to many changes, both positive and negative in the development of the national system of education, training and education. In particular, such processes led to the identification of the concept of social education, which was aimed primarily at the social protection of children in the prevailing conditions of Ukraine.

Key words: *social education, historical periodization, educational management bodies, socio-political and economic changes, cultural and educational issues*

Стаття надійшла до редакції 26.01.2018